‘“Aspect” en “Aktionsart”’

N. van Wijk

bron
N. van Wijk, ‘“Aspect” en “Aktionsart”.’ In: *De Nieuwe Taalgids* 22 (1928), p. 225-239.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/wijk002aspe01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

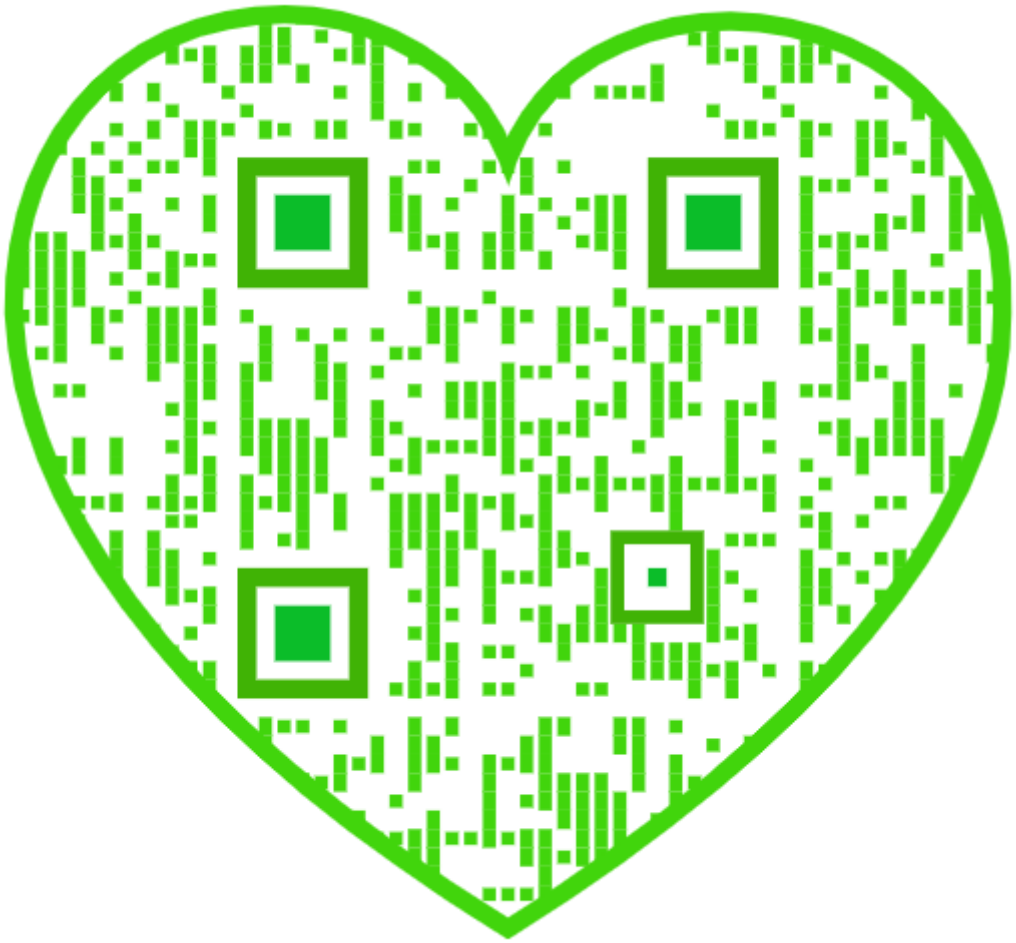

“Aspect” en “Aktionsart”.

1. De aspecten, altans in de zin die dit woord in de Slaviese grammatika heeft, spelen geen rol van enige betekenis in onze Nederlandse taal. Toch schijnt het mij niet ongewenst, in een Nederlands tijdschrift, voor een groot deel aan Nederlandse taal en taalonderwijs gewijd, over dit onderwerp te schrijven. Immers, dank zij vooral Streitbergs artikel over de Gotiese aspecten in Paul und Braunes Beiträge, jaargang XV (1889), is het helemaal geen zeldzaamheid meer, dat men in wetenschappelike en ook in populaire geschriften, gewijd aan Germaanse talen, de Nederlandse en andere, allerlei over de zogenaamde aspecten, ook ‘Aktionsarten’ genoemd, dezer talen vindt meegedeeld. Onder die literatuur is veel goeds, zelfs voortreffeliks, maar ook veel oppervlakkigs en zelfs foutiefs, waarvan veelal de oorzaak deze is, dat de auteurs geen gevoel hebben voor deze grammatiese kategorieën, doordat zij geen enkele van die talen, waar de aspecten welig tieren, zo goed kennen, dat zij de finesses er van kunnen navoelen.

Hier, gelijk elders, geldt de algemene waarheid, dat degenen die een taal spreken slechts die syntaktiese kategorieën als werkelik bestaand voelen, die zich door formele eigenaardigheden kenmerken, m.a.w. die tevens formele kategorieën zijn[1)]. Hoe komt het, dat een Duitser geen moeite heeft met de onderscheiding der drie geslachten van het substantivum, terwijl de Nederlander wel het neutrum zonder enige moeite regelmatig aanwendt, voor het mannelik en vrouwelik echter, wanneer hij altans meent deze in zijn geschreven taal van elkaar te moeten onderscheiden, door zijn taalgevoel in de steek wordt gelaten en zonder een woordeboek of een ijzeren geheugen niet uitkomt? Eenvoudig omdat het vormkriterium van het Duits: *der, den Apfel*, maar: *die Birne* - in het Nederlands, altans het gesproken Nederlands, niet meer bestaat: *de appel, de peer*. En waarom hebben onze jongelui, en niet alleen dezen, vaak zo'n moeite met de Franse passé défini en het imparfait? Omdat een dergelijke onderscheiding

1) Zie o. a. Vendryes, Le langage 106 vlg., Meillet, Bulletin de la Société de Linguistique XX, 133 vlgg.

als hier het Frans, altans de schrijftaal en de zich daarbij aansluitende gekuiste spreektaal, maakt, in onze taal door geen formele middelen tot uitdrukking komt en daardoor niet gevoeld wordt. Evenzo nu is ook het gevoel voor de aspecten, 't imperfectieve en 't perfectieve aspect, bij ons niet ontwikkeld, daar een dergelijke onderscheiding als het Russies of Pools of Čechies hier door vormverschillen tot uitdrukking brengen, in onze taal niet tot uitdrukking komt. En met ons verstand kunnen wij het tekort aan direct voelen niet goedmaken; integendeel, daar wij hier niet met logiese groeperingen te doen hebben, kan een verstandelike beschouwingswijze dikwels eer schaden dan helpen.

Wanneer wij zonder overdrijving beweren mogen, dat het taalgevoel in de eerste plaats beheerst wordt door de vormonder-scheidingen in de ruimste zin (woordvolgorde, accent, intonatie enz. inbegrepen), die in de taal, welke men spreekt, voorhanden zijn, dan volgt daar niet uit, dat de kategorieën, die bestaan in de realiteit der wereld, waarin wij leven, of die de menselike geest zich voorstelt dat bestaan, zonder invloed zouden zijn op ons taalgevoel. Integendeel, de taal zoekt en vindt steeds de middelen om deze kategorieën tot uiting te brengen, voorzover dat in elk gegeven geval nodig of wenselik is; vaak doet zij het door lexikaliese middelen, maar dikwels ook door grammatikale. Zeg ik: *Ik kom morgen*, dan is het woord *morgen* voor mij het middel om de tijd aan te duiden; ik kan ook zeggen: *Ik zal morgen komen*; de Engelsen, liever gezegd: de voorvaderen van de tegenwoordige Engelsen, hebben echter een veel sterker behoefte gevoeld dan de Nederlanders om de toekomstige feiten door werkwoordvormen als zodanig te karakteriseren: zij hebben veel strenger het gebruik van het omschreven futurum: *I shall come*, enz., doorgevoerd dan wij. En wanneer wij plegen te zeggen: *Ik schrijf* zowel daar waar het Engels *I write* zegt als waar het de omschrijvende vorm *I am writing* gebruikt, dan komt dit doordat het Engels sterker dan het Nederlands heeft gehoorzaamd aan de drang, om het op het moment van nu plaatshebbende gebeuren ook als zodanig door de werkwoord vorm te kenmerken. De geschiedenis ener taal heeft onder meer deze taak: na te gaan, hoe in verschillende perioden allerlei kategorieën, die in de stoffelike werkelikheid bestaan of die des mensen geest er zich denkt, in de taal tot uiting komen; dat doet echter niets te kort aan het feit, dat in het synchronistiese taalbeeld, d. w. z. in de taal zoals die op een bepaald tijdstip is, het taalgevoel in de

allereerste plaats wordt bepaald door de formele onderscheidingen. Elke Nederlander moge zonder moeite kunnen begrijpen, dat de 3e persoon pluralis *vliegen* vier verschillende betekenissen heeft in de zinnen: 1. *Kijk, daar vliegen een paar vogels in zuidelike richting*. - 2. *Die vogels vliegen maar al in kringen.* - 3. *Alle vogels vliegen*. - 4. *Morgen vliegen zij naar Engeland*, maar zolang zijn aandacht niet op dit feit wordt gevestigd, zolang zijn verstand het niet constateert, zal hij, alleen met zijn taalgevoel te rade gaand, niet beseffen, hoeveel verschillende reële inhouden een en dezelfde werkwoordvorm hebben kan: het praesens van *vliegen* kan een naar de richting gedetermineerde en een naar de richting hiet-gedetermineerde beweging aanduiden, het kan voor de toekomst zowel als voor het heden gebruikt worden, het kan ook een algemene, aan geen plaats of tijd gebonden waarheid uitdrukken, ja het kan nog op allerlei andere wijzen bovendien gebruikt worden, die het hier niet nodig is te vermelden.

2. Met deze laatste voorbeelden zijn wij reeds op het gebied der ‘Aktionsarten’ gekomen, zij het ook nog niet op dat der ‘aspecten’. Ter toelichting van deze onderscheiding voorlopig het volgende.! Er heerst op 't gebied dezer grammatiese kategorieën een betreurenswaardige verwarring in de terminologie. Sommigen gebruiken ‘Aktionsart’ en ‘aspect’ in dezelfde betekenis; dan kan het verder gebeuren, dat men een der namen prefereert, en zo komt het vooral in Duitse boeken veel voor, dat voor wat de Rus de ‘widy’ van zijn verbum noemt bijna uitsluitend ‘Aktionsart’ wordt gezegd, ofschoon ‘aspect’ veel beter het woord ‘wid’ (‘aanblik, gezicht’) weergeeft. In de laatste tijd echter is van verschillende zijden een differentiëring in de aanwending der twee woorden voorgeslagen: zowel Agrell[1)] als Jacobsohn[2)] gebruiken de term aspect speciaal voor de imperfectieve en perfectieve aspecten, gelijk de Slaviese talen die kennen, terwijl de naam ‘Aktionsart’ voor allerlei gevallen gebruikt wordt, waar een buiten het kader van perfectief en imperfectief staande bijbetekenis of nuance van het werkwoord tot uiting wordt gebracht. Verderop hoop ik hetgeen hier kort

1) S. Agrell, *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte*, 1908, 1 vlg.
2) H. Jacobsohn, *Gnomon* II (1926), 379 vlgg. (in een bespreking van J. Wackernagel, Vorlesungen über Syntax).

wordt meegedeeld, duideliker uiteen te zetten[1)], - voorlopig slechts dit: hoewel ik in 't algemeen een tegenstander ben van wijzigingen in een ingeburgerde terminologie, geloof ik, dat in het onderhavige geval een onderscheiding tussen de twee gewoonlik door elkaar gebruikte termen gewenst en nodig is; men heeft totnogtoe maar al te vaak twee wezenlik verschillende begrippen door elkaar gehaald; het is goed, dat daaraan een einde komt, maar wanneer men nu voortgaat, de beide bestaande benamingen voor een der beide kategorieën te gebruiken, dan behoeft men een nieuwe naam voor de andere, hetgeen in niet mindere mate voor elk onzer een revisie zijner terminologie zou meebrengen, en wel een niet gemakkelikere revisie dan wanneer men slechts de twee geijkte termen blijft gebruiken, alleen ze duideliker en scherper tegen elkaar afbakenend.

3. Keren wij tans tot onze vier zinnen met het werkwoord *vliegen* terug! De Rus zal dit werkwoord op drie verschillende wijzen vertalen. Zien wij voorlopig af van het laatste voorbeeld, waar wij met een toekomstige handeling te doen hebben, die volgens onze begrippen in een hoofdstuk over tempora thuis behoort - de Rus zegt hier een perfectief praesens met futurum-betekenis: *poletˆat* -, dan houden wij nog tweeërlei Russiese vertaling over: in zin 1 *letˆat*, een zogenaamd concreet werkwoord of ‘verbe déterminé’, in 2 en 3 *letaiut*, een zgn. abstract of iteratief werkwoord (‘verbe indéterminé, itératif’), dat, gelijk men ziet, voor zeer verschillende dingen gebruikt kan worden: voor een vliegen niet in een bepaalde richting, voor het vermogen te vliegen oftewel het vliegen als een algemene eigenschap van zekere dieren; wij kunnen hier nog bijvoegen: voor een herhaald vliegen. In al deze gevallen hebben wij met reële, objectieve verschillen te doen: in een zekere richting vliegen is wat anders dan zonder vaste richting rondvliegen, een herhaald vliegen is wat anders dan één keer vliegen, en vliegen kunnen of vliegen, als een eigenschap beschouwd, is, hoewel dicht staande bij het herhaaldelik vliegen, toch niet net hetzelfde. Welnu, voor zulke verschillen in de wijze waarop een handeling of een gebeuren plaats heeft (‘wijze’ in zeer ruime zin gebruikt) is ‘Aktionsart’ een zeer geschikte benaming.

De rijkdom onzer talen is niet zo groot, dat zij voor al deze

1) Op Agrell's onderscheidingen acht ik het niet nodig daar nader in te gaan.

en dergelijke verschillen afzonderlike formaties zouden hebben, - hetgeen ook niet nodig is, daar ook op andere wijze, in de eerste plaats wel uit de samenhang, met voldoende duidelikheid kan blijken, wat precies de bedoeling van de zin is. Maar toch vindt men in allerlei talen bepaalde vormkategorieën voor de ‘Aktionsarten’; intussen gaat elke taal hier zijn eigen wegen: een nuance, die in taal A geen eigen uitdrukkingsmiddel heeft, kan het in taal B wel hebben en omgekeerd. En gelijksoortige (kategorieën in verschillende talen behoeven niet overal dezelfde omvang van gebruikswijze te hebben. Zo heeft het Čechies een klasse van frequentatieve werkwoorden op -*vati*, 1. ps. sg. -*vám*, die een zich herhalende handeling uitdrukken, maar alleen dan gebruikt worden, als deze herhaling op niet regelmatig terugkerende tijdstippen plaats heeft: *chodivám* ‘ik pleeg te gaan’. Ook in 't Hollands kan men, wanneer men het hulpwerkwoord *plegen* als een formatief element opvat, spreken van frequentatieve werkwoorden: *plegen te gaan, plegen te bezoeken* enz., maar deze worden ook bij regelmatige herhalingen gebruikt: niet alleen: *hij pleegt vroeg op te staan*, maar ook: *hij pleegt dageliks om klokke zeven op te staan*, waar 't Čechies geen frequentativum zal gebruiken[1)].

Komen in sommige Slaviese talen aparte vormen voor voor een op verschillende tijdstippen herhaalde handeling, er zijn ook werkwoordparen, waarvan het ene verbum een uit afzonderlike momenten bestaande handeling en het andere speciaal één zo'n moment aanduidt. Zo kan ons verbum *schreeuwen* zowel betekenen: ‘een schreeuw geven’ als ‘herhaalde schreeuwen geven, een tijdlang schreeuwen’ het Russies heeft daarvoor verschillende werkwoorden; en een dergelijk verschil wordt daar tot uitdrukking gebracht bij *kloppen, stampen, duwen, springen* enz. enz.

Enige andere ‘Aktionsarten’, waarvoor sommige talen aparte vormkategorieën hebben, zijn de intensiva, die een intensieve, versterkte handeling uitdrukken; de attenuativa of deminutiva, die aanduiden: een beetje iets doen. Ook kan men hiertoe rekenen: de incohativa, die het begin van een gebeuren aangeven; de desiderativa, die aangeven, dat men het door het verbum uitgedrukte wenst; de resultativa, die het resultaat, waarop de

1) Wel acht men in het Nederlands, wanneer men zich aldus uitdrukt, uitzonderingen op de regel minder uitgesloten dan als men zegt: *Hij staat dageliks om klokke zeven op*.

handeling uitloopt, biezonder in het licht stellen, - al is 't ook niet te loochenen, dat hier de naam ‘Aktionsart’, m.a.w. ‘wijze van de handeling’, al een betekenis-verruiming heeft ondergaan. Jacobsohn gaat m.i. te ver, als hij (t.a.p. 379) ook het causativum hierbij brengt; voor ons taalgevoel en dat van bijna alle volken, die Indogermaanse talen spreken, staan toch: *Ik geef de hond uit mijn hand te drinken* en: *De hond drinkt uit mijn hand* syntakties veel verder van elkaar af dan bijvoorbeeld: *De hond drinkt* en *De hond gaat drinken*, onverschillig of wij 't causatieve en 't incolatieve element door omschrijvende middelen of door suffixen en ablaut uitdrukken: idg. *pei-* ‘drinken’ - *poi̯eie̯-, poiī-* ‘drenken, te drinken geven’[1]. Wel mogen wij m.i. het Indogermaanse perfectum een ‘Aktionsart’ noemen: Jacobsohn t.a.p. 381 beschouwt het blijkbaar als een aspect, maar het duidt toch wel degelik een objectief iets aan, namelik een toestand: grieks ἕστηκα ‘ik sta’ (: ἵσταμαι ‘ik ga staan’), τέθνηκε ‘hij is dood’ (: ἀποθνήσκω ‘ik sterf, ga dood’), ἀπόλωλε ‘hij is verloren’ (: ἀπόλλυται ‘hij gaat verloren, gaat te gronde’).

4. Nog één soort van werkwoorden moeten wij speciaal bespreken, daar hun ‘Aktionsart’ raakpunten vertoont met het perfectieve ‘aspect’; het gevolg daarvan is enerzijds, dat men deze twee syntaktiese kategorieën wel eens met elkaar) verwart, anderzijds, dat de ene ons helpen kan om de andere beter te begrijpen. Ik bedoel die werkwoorden, bij welke een biezondere nadruk valt op het einde van de handeling of van het gebeuren. Soms ligt dat opgesloten in de betekenis van het werkwoord zelf, bijvoorbeeld: *doden, sterven, blussen, vangen*. Maar heel dikwels zijn het composita, bij welke het voorvoegsel, behalve dat het een reële betekenis heeft, de aandacht in het biezonder vestigt op het eindpunt: *aankomen, ingaan, doorlópen, overschrijden, weggooien, vergooien, herstellen, beredderen*. Van deze groep mag men werkwoorden als *ontbranden, opvlammen, opvliegen* niet te streng scheiden; de nadruk valt hier niet zozeer op 't intreden van een nieuwe toestand of handeling (‘beginnen te branden’ enz.) dan wel op een plotseling feit, dat als zodanig onze belangstelling wekt; *ontbranden* bijvoorbeeld is meer ‘op eens in volle kracht branden’ dan ‘in brand raken, beginnen te

1) Intussen moet de indogermanist, als hij van de vormkategorieèn uitgaat, de iterativa en causativa samen behandelen, daar zij dezelfde vorm vertonen.

branden', het wordt misschien wel meer als de definitieve oplossing van het voorafgaande smeulen dan als een inleiding op het branden gevoeld. En die definitieve betekenis is nog sterker bij de genoemde composita met *op*-, - Een duidelik verschil voelt men, als men de twee volgende zinnen naast elkaar plaatst: *De troepen trekken over de Rijn. - De troepen trekken de Rijn over*: in het tweede geval vat men veel meer dan in het eerste het einde of het resultaat in het oog: het aankomen of aangekomen zijn aan de andere oever -, waarom men hier, als men wil, van een resultatief of terminatief werkwoord mag spreken; een algemenere naam is: determinatief. Men moet zich echter hoeden, hier de naam 'perfectief' te gebruiken, hoezeer 't ook waar moge zijn, dat ook de perjfectieve verba in het biezonder het eindpunt van een gebeuren naar voren halen. Deze onjuiste terminologie, die veel verwarring kan stichten, komt maar al te veel voor. Zo betitelt Vendryes in een overigens zeer mooi artikel over 'Le type thématique à redoublement en indo-européen' (Mémoires de la Soc. de Linguistique, XX, 117-123) dit praesenstype (gr. τίκτω, γίγνομαι, lat. *gigno, sisto* enz.) als perfectief, daar deze verba 'insistent sur le point de départ, ou plus rarement sur le résultat, de l'acte qu'ils signifient' (bijv. ἴσχειν 'retenir': ἔχειν 'tenir'; μίμνω 'je me mets á rester, je m'arrête': μένω 'je suis en état d'arrête ou d'attente'). Wel erkent Vendryes, dat hier 'perfectief' niet precies hetzelfde betekent als in de Slaviese grammatika; als dat zo is, dan is echter voor de gereduplíceerde praesentia de term te vermijden, daar hij voor 't Slaviese aspect nu eenmaal ingeburgerd is en het ongewenst is één naam voor twee verschillende dingen te gebruiken. In zijn artikel 'Sur la valeur des présents grecs en -άνω', in de feestbundel voor Wackernagel ('Αντίθωρον) 265-273, welke praesentia een dergelijke betekenis hebben als het gereduplíceerde type, gebruikt Vendryes de term 'ponctuel', die wel is waar minder aanleiding tot misverstand geeft dan 'perfectief', maar die toch ook weinig aanbeveling verdient, daar dit woord ook al vaak misbruikt is in de wetenschappelike literatuur. Beter is de term 'déterminé', welke Meillet Bulletin de la Soc. de Ling. XXVI, 1-6 èn voor 't type μίμνω én voor de praesentia op -(α)νω én voor die op -τω, -θω, -θω, -κω, -γω, -χω bezigt. Wellicht heeft in 't Indogermaans de onderscheiding van 'déterminé' en 'indéterminé' een belangrijke rol gespeeld; deze kategorieën staan dan echter dichter bij de

gelijknamige kategorieën van het Slavies[1] dan bij de twee aspecten, het perfectieve en imperfectieve, van deze taalgroep, die, wat hun gebruik aangaat, meer herinneren aan de aoristus, resp. de praesensstam, altans zoals deze in het Grieks worden gebezigd; of de Griekse toestanden echter op 't Indogermaans teruggaan, is niet met zekerheid te zeggen; gewoonlik neemt men aan van wel.

Wij keren terug tot de samenstellingen: *aankomen* enz., die ons aanleiding gaven tot deze uitweiding over de terminologie. Het is een zeer gewoon verschijnsel, dat ook op deze verba, die men determinatief zou kunnen noemen evengoed als de Griekse praesentia op -ανω, -θω enz., de naam 'perfectief' wordt aangewend. Zelfs een groot slavist als Leskien is aan deze fout niet ontsnapt. Op pagina 216 van zijn 'Grammatik der altbulgarischen Sprache' meent hij, dat het Duitse *Da blitzt ein Licht auf* - ook wij kunnen zeggen: *Daar flikkert een licht op* - van het standpunt der Slaviese aspecten (Leskien gebruikt hiervoor het woord 'Aktionsarten') perfectief is, en toch is niets minder juist: de Rus zal zeggen: *tam vspychivaĵet ogonˆ*, imperfectief. Immers, hij ziet alle dingen, die hij beschouwt als op 't ogenblik van zijn spreken plaats hebbend, imperfectief; juist een der typiese eigenschappen van het perfectieve aspect is, dat het nimmer of nooit de visie van iets gelijktijdig gebeurends kan weergeven. En *opflikkeren, aankomen, doorlópen, overschrijden, doorboren* enz. kunnen wel degelik op zulk een wijze gebruikt worden. Kijkende naar een troep snel zich voortbewegende personen, kan ik zeer goed tegen mijn buurman zeggen: 'Kijk, nu komen zij aan bij de grensstreep, - zij overschrijden die met grote snelheid, - zij doorlopen de afstand die ze van de rivier scheidt, zo'n vlugheid heb ik nog nooit gezien - en reeds doorklieven hun lichamen de golven.' Dat *doorklieven* moge geen alledaagse spreektaal zijn, maar dit alles is toch normaal Nederlands, en ditzelfde zou een Slaaf, als hij en niet ik ooggetuige was, met imperfectieve werkwoorden beschrijven[2].

5. Nu zijn wij met onze beschouwingen ver genoeg gevorderd

1) Zeer juist is dat opgemerkt door P. Chantraine, Mélanges linguistiques offerts à M.J. Vendryes (1925), 94.

2) Vgl. Herbig, *Indogermanische Forschungen* VI, 194; A. Beer, *Drie studieën over de aspecten der verbale handeling in het Goties* (in 't Čechies geschreven) II (1918), 4 vlg.

om de vraag onder de ogen te zien, wat, in tegenstelling tot de totnogtoe besproken kategorieën, de kenmerkende eigenaardigheid der aspecten is. Geheel juist zegt het Jacobsohn t.a.p. 379: ‘Es handelt sich bei dem Uhterschied zwischen ‘perfektiv’ und ‘imperfektiv’ oder ‘durativ’ um subjektive Anschauungsformen, d. h. es wird in ihnen zum Ausdruck gebracht, wie der Sprecher den Verlauf der Handlung ansieht. Im Gegensatz dazu aber liegt den Kategorien wie Iterativ, Intensiv, Kausativ ein objektiv anderer Tatbestand zugrunde als beim Simplex.’ En wanneer Stiebitz in een Čechies opstel (Listy filologické LV, 13) de zin neerschrijft, die vertaald aldus luidt: ‘Perfectief is die handeling, die wij ons voorstellen als een begrensde en voltooide handeling; imperfectief is die handeling, die wij ons voorstellen als voortdurend en niet voltooid,’ - dan drukt hij terecht de woorden *ons voorstellen* de beide malen met vette letters. Zeer goede onderscheidingen maakt ook Hermann in zijn artikel over ‘Objektive und subjektive Aktionsart’, Indogermanische Forschungen XLV, 207-228, maar ik vind het weinig navolgens-waardig, dat hij voor zijn subjectieve ‘Aktionsarten’ - onze ‘aspecten’ - de termen ‘komplexiv’ en ‘kursiv’ aanwendt, - alsof wij al niet meer dan genoeg van zulke termen hadden! En, waar hij over Slaviese aspecten spreekt, is hij wel eens doctrinairder dan bij het beschrijven van een levende taal gewenst is: hier kan en moet men de kategorieën der taal leren voelen en dat is een zuiverder kenbron dan alle theorie[1)].

Een eenvoudig voorbeeld van het Russiese aspectgebruik! Wanneer ik iemand meedeel, dat ik gisteren aan zijn broer geschreven heb, dan kan ik voor ons *heb geschreven* of *schreef* de imperfectieve vorm *pisal* of de perfectieve *napisal* zeggen; in het eerste geval constateer ik zonder meer het feit van mijn schrijven, waarbij misschien het gebruik van het imperfectivum een licht beschrijvend tintje aan de zin zal geven, - in het tweede geval leg ik enige nadruk op 't voltooid zijn van de brief, ik zie mijn schrijven als culminerend in dat moment, ik negeer

1) Merkwaardig is bijvoorbeeld de opmerking op pag. 216 vlg., dat het verbum *sadit ˆs ˆa* ‘gaan zitten’, inzoverre het niet iteratief bedoeld is, alleen betekenen kan: ‘dabei sein sich zu setzen ohne es auszuführen, sich setzen wollen'. Maar intussen gaan de Russen rustig voort met dit werkwoord ook dan te gebruiken, als zij beschrijven hoe iemand inderdaad ging of gaat zitten!

de opeen volgende momenten van mijn schrijven, ze alle samenvattend in dat ene. Intussen is de realiteit, die wordt uitgedrukt, in beide gevallen precies dezelfde; ook als ik de imperfectieve vorm gebruik, zal de aangesprokene niet twijfelen of de brief wel af is, en gebruik ik de perfectieve, dan zal hij mij er niet van verdenken, dat ik gedurende het schrijven mij overmatig naar het slot van de brief toe gehaast heb. Beschrijf ik een verloop, dan gebruik ik een imperfectief werkwoord, ook dan, wanneer ik het eindpunt mede in het oog vat: 'Kijk, nu overschrijden zij de grensstreep', en geef ik een in het eindpunt culminerende synthese, dan spreek ik perfectief; zo zal men: *Ik kwam, zag en overwon* weergeven door perfectieve praeterita[1)]. - Het zal nu klaar zijn, dat men voor hetgeen op 't ogenblik van het spreken gebeurt, geen perfectief praesens kan gebruiken: hoe plotseling een verschijnsel ook optreedt, zodra ik het als gelijktijdig met mijn woorden voorstel, beschrijf ik het in zijn zij 't ook kort verloop; vandaar dat ons: *Daar flikkert een licht op* in 't Russies imperfectief wordt gezegd. Vat ik het verschijnsel samen in een culminatiepunt, dan zal ik het perfectieve praeteritum moeten gebruiken, hetgeen logies juister is: immers, zodra ik het verschijnsel met mijn woorden constateer, behoort dit zelf al tot het verleden. Gebruik ik de tegenwoordige tijd (imperfectief), dan volg ik een tendentie van de menselike geest, die Mazon terecht genoemd heeft: 'la tendance á voir et á èvoquer'[2)].

Wanneer het perfectieve praesens niet in aanmerking komt voor de aanduiding van hetgeen gebeurt op het ogenblik dat men spreekt, wat is dan de gebruiksfeer er van? Ten eerste wordt

1) Men zegt wel eens, dat in sommige perfectieve verba het beginpunt der handeling als het moment genomen is, waarin de handeling culmineert. Dat zou, gelden van gevallen als de volgende: 1. *Wij verbaasden ons bij voortduring over zijn ongezeglikheid*, 2. *Toen hij ons dat zonderlinge geval meedeelde, verbaasden wij ons erg*, - 1. *Wij zaten goed en zagen alles best*, 2. *Toen wij hem zagen, snelden wij naar hem toe.* In de zinnen sub 1 zegt de Slaaf een verbum imperfectivum, in die sub 2 een verbum perfectivum. Ik geloof echter, dat hij hier niet het begin van een stemming van verbazing of de aanvang van een zien voelt, maar veeleer: de volheid van zich. verbazen resp. van zien op een plotseling intredend moment, - evenzo als ook wij in onze taal de werkwoorden sub 2 voelen. Vgl. hetgeen wij pag. 230 vlg. zeiden van *ontbranden, opvlammen* enz.

2) A. Mazon, *Emplois des aspects du verbe russe*, 1914, passim.

het voor een toekomstig gebeuren gebruikt, dat ik mij perfectief voorstel. De oudste Slaviese teksten gebruiken zowel het imper-fectieve als het perfectieve praesens voor de toekomst (evenals wij zeggen: *Ik eet morgen bij je, - Ik zeg 't je morgen*); in het Russies wordt 't imperfectieve futurum in de regel aangeduid door een omschrijving met *ik zal* enz., terwijl voor 't perfectieve de praesensvormen gebruikt worden. Een andere functie is deze: wanneer ik mij iets voor ogen roep als ware 't de realiteit van dit ogenblik, 't zij dat ik zonder meer mijn fantasie laat werken 't zij dat het dingen betreft, die in het verleden eens of vaker gebeurd zijn, dan gebruik ik uit de aard van de zaak praesens-vormen, en in zoverre ik mij een gebeurtenis als in één moment samengevat voorstel, zullen deze vormen perfectief zijn. Wanneer in Gribojedow's drama ‘Ongeluk door te veel geest’ Sofja Famusow aan haar dienstmeisje vertelt, hoe zij met haar minnaar Molčalin de tijd pleegt door te brengen, dan zegt zij: ‘Hij neemt mijn hand, drukt die tegen zijn hart, zucht uit het diepst van zijn ziel; geen onvertogen woord, - en zo gaat de hele nacht voorbij’: *neemt* is perfectief gezegd, *drukt* imperfectief, *zucht* perfectief, het samenvattende *gaat voorbij* imperfectief, m.a.w. *drukt* is beschrijvend, *neemt* en *zucht* signaleren handelingen, die Sofja zich als momenthandelingen voorstelt.

Het spreekt vanzelf, dat zich in die gevallen, waar een betrekkelik klein verschil tussen de twee aspecten bestaat, een zekere usus ontwikkelt. Dat is in 't Russies zeer duidelik merkbaar bij het praeteritum. Nemen wij het boven reeds besproken geval: *Ik schreef hem gisteren* (of: *Ik heb hem gisteren geschreven*). Ik constateer eenvoudig het feit en 't doet er heel weinig toe, of ik dit mij perfectief of imperfectief voorstel: welnu, in zulk een geval laat de ‘imagination du sujet parlant’, welke principiëel ‘décide souverainement en pareille matière’, zich leiden door de ‘tendance á voir et á èvoquer’, die een zekere voorkeur voor het imperfectieve aspect heeft doen ontstaan[1)].

Naast deze gevallen, waar zich door min of meer toevallige omstandigheden een zekere usus heeft ontwikkeld, zijn er andere, waar de keus van het aspect geheel geconditionneerd wordt door de aard der feiten en betrekkingen, waarvan men spreekt. Zo zijn er werkwoorden, die men zich wegens hun betekenis nauweliks of helemaal niet als in een punt samengevat kan voorstellen:

1) Zie Mazon t.a.p. 240 vlg.

toebehoren, betamen, bestaan (zowel in de zin van ‘exister’ als ook: *bestaan uit, bestaan in*), *staan, liggen, zitten, hangen* (intrans.). Het is waar, deze laatste vier kunnen in het Slavies geperfectiveerd worden, maar dan wordt daarbij altijd een nieuw element toegevoegd aan de werkwoordbetekenis en de aspect-verandering is mogelik geworden door een betekenis- of ‘Aktionsart’-wijziging; zo kan men zeggen: *ot-stojat ˆ službu* ‘de kerkdienst uit-staan (ten einde toe staan)’, *po-stojat ˆ* ‘een tijdlang staan’: in deze beide gevallen wordt op de duratieve betekenis een zekere nadruk gelegd, wij willen als 't ware zeggen: ik ben mij er volkomen van bewust, dat het staan een hele tijd geduurd heeft, maar toch kwam er een eind aan. Zulke voorbeelden, vooral de ‘duratief-perfectieve’ samenstellingen met *po-*, tonen duidelik, hoe vaag de grenzen tussen subjectief en objectief zijn. Zeg ik tegen iemand: *Laten wij hier wat zitten!*, dan zou dat in 't Russies luiden: *Po-sidim-te zdes ˆ; po-* beantwoordt ongeveer aan ons *wat*, het heeft een duratieve, tevens attenuatieve betekenis: deze wordt tot zekere hoogte door de spreker in de woorden gelegd, het is een subjectief gekleurde voorstellingswijze, maar toch heeft men al sprekende het gevoel, dat *wat zitten, een beetje zitten, een poosje zitten, po-sidet ˆ* werkelik iets anders is dan *zitten, sidet ˆ* alleen, en dat is ook inderdaad het geval.

Maar wat voor het Slaviese gebruik belangrijker is: de Slaaf voelt deze kategorie van werkwoorden als perfectiva, wat ons enigszins vreemd aandoet; maar wij mogen niet zonder meer zeggen: *po-stojat ˆ* ‘een tijdlang staan’, *po-sidet ˆ* ‚wat zitten’, *po-besedowat ˆ* ‘een beetje converseren’ zijn de perfectiva van *stojat ˆ, sidet ˆ, besedowat ˆ*. Deze werkwoorden hebben geen perfectiva in die zin, waarin *na-pisat ˆ* ‘schrijven’ het perfectivum van *pisat ˆ* ‘schrijven’ is: hier verandert alleen het aspect, maar bij *po-stojat ˆ* enz. is er in het perfectivum nog een plus, behalve het perfectieve aspect.

Nog een paar gevallen, waar het aspect bepaald wordt door de objectieve werkelikheid, zijn deze: een infinitivus bij werkwoorden voor ‘beginnen; voortgaan; ophouden’ kan niet anders dan imperfectief zijn, - die gevallen, waar het Latijn een futurum exactum gebruikt, ter aanduiding van een handeling die in de toekomst voltooid moet zijn, voordat een andere begint, zijn een typies geval van 't Slaviese perfectieve praesens: *Wanneer de regen ophoudt, zullen wij dadelilk uitgaan*.

Dit zijn gemakkelike regels voor hem die Russies leert, maar de moeilikheden beginnen daar, waar geen objectieve werkelikheid het aspectgebruik bepaalt, doch de ‘imagination du sujet parlant’ de dominerende rol speelt. Leerzaam zijn zulke gevallen, waar datgene wat men pleegt als regel te geven, niet opgaat, doordat het werkelike spraakgebruik niet gedekt wordt door de regel of doordat de spreker of schrijver een subjectieve visie tot uitdrukking brengt. Zo luidt de regel, dat een herhaalde -handeling door een imperfectief verbum wordt weergegeven: zeer begrijpelik, immers een opeenvolging is een soort van voortdurend verloop, maar toch gebruikt L. Tolstoj, geheel overeenkomstig 't normale taalgebruik, een perfectief werkwoord voor ‘springen’ in dit verband: ‘De haas .... ging op zijn achter poten zitten. Daarna sprong hij een keer of wat (of: deed hij enige sprongen) door de diepe sneeuw, ging weer op zijn achterpoten zitten en begon om zich heen te kijken’[1]. Blijkbaar wil Tolstoj een van de hazesprongen als typies moment naar voren halen. Zulke gevallen zijn zeer gewoon; verder kan het voorkomen, dat een herhaalde handeling daarom perfectief wordt uitgedrukt, omdat wij in 't biezonder op het resultaat er van letten; zo citeert Mazon (t.a.p. 223), eveneens uit Tolstoj: ‘Reeds in de zomer deed ik deze proefnemingen, ik schreef ze op en hier vermeld ik een er van’: *deed* is imperfectief uitgedrukt, *schreef op* perfectief: wel zal ook de optekening op verschillende tijden hebben plaats gehad, maar de schrijver vat al die momenten in één perfectieve voorstelling samen[2]. Even verbluffend voor de doctrinaire theoreticus, maar voor hem, die de Russiese taal prakties kent, zeer gewoon is het gebruik van een perfectief werkwoord daar waar in dezelfde zin een ander woord het geleidelike verloop ener handeling accentueert; zo gebruikt Dostojewskij een perfectief werkwoord in de zin: ‘Smerdjakow hief langzaam en met onverstoorbare kalmte zijn ogen naar hem op’[3]; hoewel de adverbiale bepalingen hier de geleidelikheid op de voorgrond plaatsen, concentreert zich tegelijk voor de

1) De plaats komt voor bij Boyer et Spéranski, *Manuel pour l'étude de la langue russe* 92.
2) Iets dergelijks bereiken wij door *heb opgeschreven* te zeggen, wat dus een iets betere vertaling is dan de in de tekst gegevene.
3) Geciteerd door S. Karcevski, *Système du verbe russe* 1927), 99, noot 1. Andere voorbeelden bij Sarauw, *Kuhns Zeitschrift* XXXVIII, 148.

schrijver de hele handeling in het eindpunt, en deze wijze van zich uitdrukken is geheel normaal: was een imperfectief verbum gebruikt, dan zou de Russiese lezer zich afvragen, of van een herhaling sprake is of dat het opheffen der ogen slechts een pogen was en de ogen, alvorens geheel opgeheven te zijn, weer werden neergeslagen.

6. Het ligt niet in mijn bedoeling, een afgeronde beschrijving te geven van het aspect-systeem van Russies of een andere Slaviese taal. De Slaviese talen, die systematies de aspecten, imperfectief en perfectief, onderscheiden, stemmen lang niet in alle details met elkaar overeen, wat geheel begrijpelik is: wanneer de visie van de spreker, een door en door subjectieve factor, het aspect-gebruik bepaalt, dan ligt het voor de hand, dat daar waar zich in het kader der mogelike 'visies' een usus ontwikkelt, deze niet voor alle talen dezelfde zal zijn. Zo kan een Čech bijvoorbeeld op grond van zijn eigen taalgevoel niet met zekerheid uitmaken, welk aspect een Pool of Rus in elk bepaald geval zal bezigen, al zal hij ook, het aspectgevoel van huis uit bezittende, gemakkelik in staat zijn, de nuances van andere, met zijn eigen taal verwante talen na te voelen. Voor ons, die geen formele middelen aanwenden voor een min of meer systematiese aanduiding der aspecten, zijn juist deze subjectieve kategorieën de moeilikste en onbegrijpelikste. Uit de wereld der verschijnselen weten wij, wat herhaling is, wat versterking der intensiteit is, wat intermitterende verschijnselen zijn, wat het begin en het einde is van een handeling of een gebeuren, en wanneer wij met talen in aanraking komen, die voor deze 'Aktionsarten' hun vormkategorieën hebben, dan kunnen wij ons bij benadering voorstellen, wanneer zij deze zullen aanwenden, al moeten wij ons ook met enige scepsis ten opzichte van onze eigen combinaties wapenen, reeds daarom omdat geen taal zijn formele middelen volkomen logies aanwendt. Maar wanneer wij met subjectieve kategorieën van vreemde talen te doen hebben, dan dienen wij met heilige vrees op een afstand te blijven, zolang wij die talen slechts als grammatici kennen. Raadt men naar het aspect dat een Rus in een bepaald geval zou gebruiken, zonder dat men de taal prakties goed beheerst, dan is er alle kans, dat men misraadt, en spreekt men van Nederlands perfectief of imperfectief werkwoordgebruik, dan zullen onze constructies in menig punt gelogenstraft worden door die talen, die inderdaad deze aspecten onderscheiden. Trouwens, waar

het reeds bij objectieve kategorieën principiëel onjuist is ze te erkennen voor een taal, waar zij niet door formele middelen worden gekarakteriseerd, geldt dat in dubbele mate voor de subjectieve kategorieën van perfectief en imperfectief aspect, die zelfs in die talen, welke ze door een naar deze richting georiënteerd werkwoordsysteem ondubbelzinnig onderscheiden, niet zonder een fijn taalgevoel voor allerlei nuancen te begrijpen zijn.

Leiden.

N. VAN WIJK.